

Historik ve víru dějin a dlouhé století ve *Víře v pokrok*

Že Bedřich Loewenstein patří ke generaci, jíž provázela rozhodující kataklyzmata moderních a soudobých evropských a českých dějin od dětství, je zřejmé již z data narození (1929). Méně evidentní může být, že patří k typu badatelů, jejichž dílo je s těmito kataklyzmaty úzce vnitřně spjato – forma jeho badatelského vyrovnávání se s aktuálními riziky a výzvami nikdy nebyla okázalá a dokonce by se dalo říci, že většinou byla spíše kryptická; více o tom ostatně přináší autor sám ve své *Retrospektivě*.¹ Připomeneme zde proto hlavní kontury jeho života a díla v odlišné „retrospektivě“, podtrhující zvláště důležité faktory a situace z nikoli vzpomínkového a z generačně vzdáleného hlediska. Sled doprovázejících „pozastavení“ má podtrhovat souvislosti, které pojí individuální cestu historika s našimi moderními dějinami.²

Bedřich Loewenstein se narodil v česko-německo-židovské rodině, vyrůstal v takto kulturně mnohohrstevnatém a bilingvním pražském prostředí. Jeho otec Arnold Loewenstein (nar. 1882), známý oční lékař, docent a profesor oftalmologie Německé university v Praze, emigroval v březnu 1939 do Velké Británie (působil pak v ústavu očního lékařství na universitě v Glasgow a roku 1952 zde zemřel), dva starší bratři sloužili v Anglii v československé zahraniční armádě. Bedřichovi a jeho matce gestapo již zabránilo odcestovat za otcem, matka byla nějaký čas vězněna na Pankráci, on z rasových důvodů vyloučen z gymnázia. Před transportem byl zachráněn záměnou dat narození a byl totálně nasazen do továrny. Až po válce znovu navštěvoval reálné gymnázium (v Praze 7), kde v červnu 1949 maturoval.

Hned zde učiňme *první* a možná nejdůležitější pozastavení. Válka byla první ze série kataklyzmat, a to bezpochyby tím nejmohutnějším a nejbrutálnějším. Nebyl to zdaleka jen on, komu díky ní předčasně skončilo dětství – nejen kvůli trvalému odloučení od blízkých a vlastnímu stanutí tváří v tvář smrti, vyloučení a osamocení, ale též kvůli *nenávratnému* rozvratu toho prostředí, „přirozeného světa“, z něhož vycházel. Hned zde

---

¹ B. LOEWENSTEIN, *Retrospektiva. Několik úvah k vlastním osmdesátinám*, in: *Dějiny – teorie – kritika* 2, 2009, s. 257-272.

² V biografickém nástinu zde vycházím z hesla, které jsem zpracoval pro slovník vznikající v rámci projektu o českých vědcích v exilu [SOŇA ŠTRBÁŇOVÁ a ANTONÍN KOSTLÁN (eds.), *Sto českých vědců v exilu. Encyklopedie významných vědců z řad pracovníků ČSAV v emigraci*, Praha 2011]. Nejdůležitějším literárním zdrojem je blok *Dokumenty a svědectví* zahrnutý ve sborníku VILÉM PREČAN, MILENA JANIŠOVÁ a MATTHIAS ROESER (eds.), *Překračování hranic aneb zprostředkovatel Bedřich Loewenstein. Jubilejní spis k 70. narozeninám evropského historika*, Praha – Brno 1999, s. 266-359 (zejména stať F. Svátka, s. 352-359); dále též heslo od Jana Šimsy in: J. GABRIEL a kol., *Slovník českých filosofů*, Brno 1998, s. 338-339. Dále viz též Golo Mann in: B. LOEWENSTEIN, *Plädoyer für die Zivilisation*, Hamburg 1973, s. 7-10; J. BRABEC a kol., *Slovník zakázaných autorů 1948-1989*, Praha 1991; J. A. DUS a T. HÁJEK, in: *Křesťanská revue* 59, 1992, s. 206-209 (rozhovor s B. L.); B. Ulrich a V. Prečan, in: B. LOEWENSTEIN, *Wir und die anderen*, Dresden 2003, s. 431-434. Některé informace k původnímu heslu mi sdělil nebo upřesnil přímo B. Loewenstein. Z archivních pramenů: Archiv Akademie věd AV ČR, fond Historický ústav ČSAV, kart. č. 101 a 107 (osobní svazek aspiranta B. Loewensteina, zahrnující materiály od žádosti o přijetí až do konce působení v Historickém ústavu r. 1970).

je jasné, že vlastně všechna životní badatelská témata a vůbec jeho příklon k historii nesou v sobě tuto intimní, totiž *přímo* principiálně nesdělitelnou ranou zkušenost, a to z „centra dění“. Iniciační vlastní „válečný zážitek“ je sice zkušenost generační, k tomu ale musíme přidat to, co Bedřicha Loewensteina odlišuje, čím je specifický. Je to právě ona „přirozená“ a jedinečná původní integrace českého, německého a židovského kulturního prostředí – tedy toho, co Max Brod určoval jako hluboce historickou a kulturně svébytnou esenci „Pražského kruhu“ a co Loewenstein sám označuje za svou „pražskou identitu“. Stačí si uvědomit, že je přímým dědicem a svědkem tohoto dosud stále ještě málo probádaného a zhodnoceného, a přitom asi definitivně válečnými a poválečnými událostmi historicky antikvaného fenoménu. Vždyť Loewenstein je bezpochyby jedním z posledních žijících pamětníků, jehož rodným jazykem je pražská němčina přímo z tohoto autentického prostředí. Kolik takových osob kolem sebe ještě máme?³

Formující význam pro něho po válce mělo zejména křesťansky reformní studentské prostředí poválečné Akademické Ymky a pod vlivem četby T. G. Masaryka a E. Rádl se přihlásil na obory *filosofie* a *sociologie* na Filosoficko-historické fakultě UK, kde začal studovat od roku 1949, přičemž namísto sociologie mu byla přidělena *historie*. Ještě na gymnáziu mu vyšel první tištěný text (*TGM o politických stranách*) v posledním čísle Peroutkova *Dneška* v únoru 1948, mezi přáteli šířil další své strojopisné články i studentský časopis, tiskem vyšla ještě recenze v *Křesťanské revue*.⁴ Studentská angažovanost a diskuse s mladými nadšenými komunisty ale vedly k tomu, že v červnu 1951 byl děkanem na základě návrhu fakultní rady nekompromisně vyloučen ze studia pro prý negativní poměr k lidově demokratickému zřízení a Sovětskému svazu, za výroky o korejské válce a názory na otázky vnitřní politiky. Pracoval pak jako dělník na stavbě a poté absolvoval dvouletou vojenskou službu. Po ní mohl v letech 1953-56 pokračovat ve studiu na základě výjimky udělené ministerstvem školství. Po vynucené přestávce mu již byla umožněna pouze jednooborová historie.

Následuje tu mé vzájemně provázané pozastavení *druhé* a *třetí*: Rovněž poválečná Akademická Ymka představuje zvláštní intelektuální a kulturní centrum, které by zasluhovalo hlubší pozornost a historické hodnocení. Pozastavení nad ní nás ještě jednou vrací i k válečné zkušenosti. Na rozdíl od živé syntézy česko-německého prostředí se zde určitý typ návratu, totiž nového navázání, na její půdě odehrál. Dva z jejích předválečných architektů a tvůrců, Emanuel Rádl a Jaroslav Šimsa, válku a nacistickou represi nepřežili, třetí J. L. Hromádka se z amerického exilu vrátil až roku

---

³ Autobiograficky o rodinném zázemí v sociologických souvislostech viz B. LOEWENSTEIN, *Auf der Suche nach bürgerlicher Gesellschaft. Zwischen Schrumpfbürgertum und theoretischer Besinnung*, in: MANFRED HETTLING a BERND ULRICH (eds.), *Bürgertum nach 1945*, Hamburg 2005, s. 61-84.

⁴ Srv. *Kauza B. L. / (Auto)bibliografie*, in: V. PREČAN a kol., *Překračování hranic*, s. 299-315 (cit. místa s. 299). Jedná se o vlastní komentovanou bibliografii, ve které soupis vydaných textů autor prokládá komentáři o své tvorbě, zejména o pracích nedokončených a nevydaných. V následných poznámkách rozepisují jen nejdůležitější práce a pro podrobnější informace odkazují na tuto bibliografii.

1947. Počty jejích obětí však čítají desítky osob, podílejících se na domácím odboji, celý okruh byl doslova zdecimován.⁵ Tím důležitější je fakt téměř okamžité revitalizace a navázání na předválečnou tradici, soustředěné kolem veřejných přednášek a diskusí v budově Na Poříčí, časopisu *Křesťanská revue*, konferencí a výjezdů, po Únoru krytých pod rouškou „brigád“. Její jádro tvořili evangelicky zakotvení či orientovaní intelektuálové, zejména z poválečné studentské generace, v obnovování vysokého školství a intelektuálního života však tvořila širší otevřený prostor zejména diskusí teologů a filosofů různých orientací.⁶ Jsou zde osoby tvořící kontinuitu: jmenujme aspoň za války vězněnou Boženu Komárkovou, důsledně promýšlející problematiku *lidských práv*, jež se mj. i jejím prostřednictvím a okruhu kolem ní stane jedním ze zdrojů k společné platformě intelektuální rezistence ještě v době normalizace. Ještě důležitější byl ale fakt zapojení nové studentské generace: za všechny mi zde tane na mysli setkání a následně celoživotní působení trojice Bedřich Loewenstein (historik) – Ladislav Hejdánek (filosof) – Jan Šimsa (farář a teolog). Symbolicky i věcně tu zastupují tři různé typy osobních východisek, pozdějších osudů i zásahů do československého a českého veřejného života, které však životně kotví v před a poúnorové Akademické Ymce.⁷

Téměř současně s ukončením její činnosti následuje onen nekompromisní Loewensteinův vyhazov z vysoké školy a tedy další dosti tvrdý náraz, který je v *třetím* pozastavení tentokrát ostrým svědectvím bujícího a ryzího *stalinismu* na akademické půdě. Neúspěšný pokus zachránit si kůži v podobě odvolání k děkanovi byl z dnešního pohledu naivním krokem – otevřená diskuse na liberálním základě se svazáky či komunisty o socialistické orientaci, vycházející ještě přímo z „ymkařského“ prostředí, se v novém režimu nevede (pokud se nemýlím, následná dělnická činnost v oboru stavitelství v téže době pojí Loewensteina s Hejdánkem – betonářem).

Od Loewensteina samého zároveň víme, že v této době nástupu vojenské služby měl rozpracovány dva juvenilní rukopisy: *Příspěvky k novému humanismu* a *Věštci, pionýři*,

---

⁵ Nejnověji k tomu MILENA ŠIMSOVÁ, *V šat bílý odění. Zápasy a oběti Akademické Ymky 1938-1945. Vzpomínky, svědectví a záznamy vyprávění*, Benešov 2005.

⁶ Právě zmapování nejen jejích členů, ale i dalších pravidelných hostů a přednášejících by bylo užitečné a ukázalo by jednu z důležitých sítí, na niž se navazovalo zejména ještě v šedesátých letech.

⁷ Poznámka dosti osobní: Jistě mi odpustíš ti, které zde nejmenuji, byl by to seznam. Zmíněná trojice má pro mne symbolický význam nejen kvůli jejich oborovému rozrůznění a přitom celoživotnímu držení určité výchozí linie, jejich vzájemnému přátelskému a dodnes neúnavně produktivnímu propojení mezi Pískem, Brnem a Berlínem, ale také vzhledem k proběhlému kolokviu: L. Hejdánkovi i J. Šimsovi zabránily v osobní účasti zdravotní potíže, oba ale se zájmem i na dálku přispěli a dění sledovali – vláda ducha nad tělem tu není frází a jejich živý a přitom nepateticky kritický zájem o práci B. Loewensteina, který se z nich původní Ymce nejvíce vzdálil, ve mně budí respekt. Ovšem mezi přítomnými účastníky kolokvia, kteří také vyšli z poválečné Akademické Ymky, jsme měli možnost se setkat a diskutovat s genetikem Janem Svobodou nebo sociologem Jiřím Musilem (snad jsem nikoho neopomněl) – i to letmo svědčí o širší, do níž toto prostředí zasáhlo.

proroci („filosofie dějin psaná na kolena“, jak se vyjádřil).⁸ Obsah neznáme, ale oba tituly jsou příznačné a důležité dobově i s ohledem na dnešní *Víru v pokrok*. Zalistujeme-li do tehdejších poválečných periodik, téma *humanismu* bylo jedno z nejfrekventovanějších – podobně ostatně jako *pokrok* a nejrůznější oscilace adjektiva „nový“. Zdaleka ne jen u nás: vzpomeňme na západnější poválečné polemiky o existencialismu, humanismu a marxismu,⁹ které u nás byly živě reflektovány a nadto aktualizovány o specifické téma Masarykova dědictví a jeho reinterpretace. Díky mocenským nástrojům zvítězila dogmatická linie tzv. *socialistického humanismu*, která si nejprve Masaryka výhradně přivlastňovala, aby vzápětí umlčela byť jen jeho jméno.¹⁰

To je ale jen odbočka, ve zkratce kontextualizující první výše jmenovaný Loewensteinův juvenilní titul, bez ohledu na jeho konkrétní obsah. Spory o pojem humanismu a právo s ním zacházet měly doslova všudypřítomnou přímou vazbu na tu či onu jeho „pokrokovost“, která figurovala vlastně jako blíže nespecifikované, avšak rozhodující kritérium skutečné hodnoty. Pokud ve *Víře v pokrok* nenacházíme autorovu výslovnou definici pokroku, skrývají se za tím asi jeho rozpaky či obezřetnost a historikova snaha o otevřenost pojmům historicky a situačně *různým*. Pozastavujeme se ale trochu více kolem východisek „mladého Loewensteina“ proto, že na poválečné rozšíření hesla pokroku autor sám naráží hned v prvních odstavcích předmluvy: není to rétorický vstup, ale přímé vysvětlení, že někdejší „všudypřítomnost hesla“ a „zážitek celé generace“ tu vlastně nyní vstřebal a kriticky promítl do celé evropské historie. Celou knihu pak můžeme číst jako složitě strukturovanou odpověď a svého druhu vykoupení: nejen my jsme byli obklíčeni, osvobozováni a prostoupeni motivem, několikrát drasticky zideologizovaným a mocensky využitým k popření také či skutečně „pokrokových“ hodnot, ale právě v následku osobně prožité největší katastrofy citlivěji můžeme vnímat cosi, co v duchovních zmatcích a konfrontacích prostupuje vlastně celou evropskou historií jako jedno z jejích *raison d'être*. Právě proto je kniha o *víře v pokrok* (ačkoli by přesněji mělo být třeba o „věřách a pověrách v domnělý pokrok“), nikoli o jeho teorii či uskutečňování. Ovšem s tím hned souvisí druhý zmíněný juvenilní titul (*Věštcí, pionýři, proroci*): „aspekt budoucnosti“, pod nímž stojí Loewensteinovo velké historické líčení, se nám odhaluje jako by již v intenci mladistvého a nám blíže neznámého záměru. Z tohoto celkového hlediska pak můžeme následnou mnohaletou Loewensteinovu historickou badatelskou práci chápat třeba také jako přípravu na tento nový počet z díla. Sledujme dále některé milníky této cesty, to podstatné již bude srozumitelné.

---

⁸ *Kauza B. L. / (Auto)bibliografie*, s. 300.

⁹ Roku 1946 vydal J. P. Sartre manifest *Existencialismus je humanismus*, o rok později v Bernu M. Heidegger odpověď *Dopis o humanismu* a další rok na to v Paříži G. Lukács knihu *Existencialismus nebo marxismus?*.

¹⁰ Ne náhodou valná část prvních čísel *Nové myslí*, tj. nového orgánu Socialistické akademie jako platformy mocensky nastupujícího tzv. vědeckého socialismu (figurují zde osoby jako A. Kolman, Z. Nejedlý, V. Tardy, J. Štern, P. Reiman ad.), byla od roku 1947 skrytě či otevřeně namířena mimo jiné proti lidem vystupujícím na půdě Akademické Ymky.

Studium historie Bedřich Loewenstein ukončil roku 1956 (titul prom.hist.) na základě diplomové práce *Počátky německého demokratického hnutí*, jejímž vedoucím byl Josef Polišenský. Našel si pak místo redaktora časopisů *Dějepis ve škole* a *Zeměpis ve škole* v Státním pedagogickém nakladatelství a začal připravovat články vycházející z diplomové práce. Následně se objevila možnost ucházet se o místo aspiranta v Historickém ústavu ČSAV, kam byl přijat 1. 10. 1957 a kde postupoval jako odborný asistent (1. 10. 1960) a vědecký asistent (1. 6. 1961); původní usměrňování ze strany školitele Františka Grause k práci o Herderovi Loewenstein z časových a rodinných důvodů změnil na rozšíření a prohloubení diplomové práce a téměř pětisetstránkovou kandidátskou disertační práci *Rané liberální a demokratické hnutí v Německu – předpoklady, počátky, problematika (1789-1832)* obhájil 29. 11. 1961 (titul CSc.).¹¹ Vědeckým pracovníkem v Historickém ústavu pak zůstal i jako nestraník až do roku 1970.

Části kandidátské práce publikoval B. Loewenstein v *Československém časopise historickém*.¹² Jeho původně značně nejisté postavení v ústavu se během šedesátých let postupně s obecným uvolňováním zlepšovalo a získal si renomé jako znalec moderního a současného německého myšlení. Kromě specializace na německou historiografii a určité otázky německých dějin, zejména předbřeznový liberalismus, výmarský antidemokratismus či německý zážitek první světové války, se postupně zaměřoval na mezioborová zpracování historických a sociálních témat, obecnější problémy krize evropské civilizace a dále otázky filosoficko-metodologické. Většina dílčích i větších studií přitom směřovala k tématu zvláštnosti německého vývoje (tzv. *sonderwegu*), psychologických a ideologických předpokladů nacismu. Své studie a četné recenze publikoval v řadě odborných i kulturních periodik jako např. *Československý časopis historický*, *Filosofický časopis*, *Dějiny a současnost*, *Sociologický časopis*, *Orientace*, *Tvář* ad. Roku 1965 absolvoval studijní pobyt v Mohuči a díky tomu byl poté několikrát zván k přednáškám na západoněmeckých univerzitách. Z jedné z nich vznikla brožura *Irrationalismus und Zivilization*.¹³ Podílel se také na přípravě výboru z autorů kritické

---

¹¹ Shodou okolností obhajoval na tomtéž pracovišti ve stejný den jako Vilém Prečan, s nímž ho pak dodnes pojí mnoho cest historika doma i v exilu a který tolik pečuje o připomínky Loewensteinova místa v české historiografii. Opomímám zde dále rodinné okolnosti a těžkosti, nicméně za doplnění stojí, že v době aspirantury se oženil s Marií Stryjovou (1931-1977), českou spisovatelkou repatriovanou roku 1947 z ukrajinské Volyně. Některé její pozoruhodné prózy vycházejí teprve v současné době.

¹² Zejména B. LOEWENSTEIN, *K charakteru německého liberalismu 1830-31*, *Československý časopis historický* 6/1960, s. 814-842; B. LOEWENSTEIN, *Débuts et problèmes du mouvement démocratique naissant en Allemagne*, *Historica* IV/1962, s. 38-39. Sérii souvisejících článků a studií v následné době viz opět v bibliografii *Kauza B. L. / (Auto)bibliografie*, s. 304-306.

¹³ B. LOEWENSTEIN, *Irrationalismus und Zivilization: Zu den ideologischen Voraussetzungen des Nationalsozialismus*, Braunschweig 1965 (též anglicky a francouzsky); srv. též českou verzi: B. LOEWENSTEIN, *Iracionismus a civilizace*, *Filosofický časopis* 1/1966, s. 45-60 (autor tu uvádí, že podstatná část byla přednesena poprvé v prosinci 1964 na západoberlínské univerzitě a že

teorie frankfurtské školy s českými překlady T. W. Adorna a J. Habermase.¹⁴ Jako „revizionistický intelektuál“ se B. Loewenstein stal partnerem pro mladší západní intelektuály a navázal tehdy kontakty s řadou historiků, např. G. Mannem, E. Noltem, K. Sontheimerem, E. Jäcklem, G. Iggersem, H. Lembergem, H. Mommsenem ad.

Léta 1968-69, ruku v ruce s Pražským jarem a jeho následky, znamenala jakési první završení dosavadního díla a souvislé několikaleté práce. Z širší práce jmenujme ty hlavní a nejvýstižnější. Větší publikaci představuje popularizační monografie o *Bismarckovi* v Josefem Mackem vedené edici Portrétů nakladatelství Svoboda. V podstatě jde o esejistickou syntézu o německém liberalismu 19. století, široce přesahující biografickou rovinu do dějin politických idejí a ideologií.¹⁵ Téma měly dále reflektovat navazující studie o bonapartismu, které ale už nevyšly. Práce o českém politickém myšlení či válečném zážitku reprezentuje esej v zásadním sborníku české historiografie šedesátých let *Naše živá i mrtvá minulost*;¹⁶ analýza antidemokratických proudů byla působivým korektivem euforie Pražského jara nad českým demokratismem. Spolupráci se zahraničními historiky pak završilo velké mezinárodní sympozium *Fašismus a Evropa*, které Bedřich Loewenstein sám připravoval od roku 1967 a uskutečnilo se v Praze ve Vile Lanna ve dnech 28.-29. 8. 1969. Loewensteinův hlavní (stejnomený) referát sympozia zahrnuje osmdesát stran z dvousvazkového konferenčního protokolu, který po vytištění však již nesměl být distribuován.¹⁷ Ještě roku 1969 odmítl nabídku profesury v Buffalu. Rozhodnutím konkurzní komise z 22. 4. 1970 mu ale nebyla prodloužena smlouva a v rámci „reorganizace“ byl z Historického ústavu s řadou ostatních propuštěn.

---

text je součástí větší studie o německém antidemokratismu, v níž jsou zkoumány „psychologické“ a ideologické předpoklady vítězství nacismu v Německu). Nejpodrobněji pak v knize *Plädoyer für die Zivilization*, Hamburk 1973, s. 35-54 (viz níže).

¹⁴ T. W. ADORNO, J. HABERMAS a L. v. FRIEDEBURG, *Dialektika a sociologie*, Praha 1967 (Friedeburga překládal L. Holub). Podle sdělení B. Loewensteina byl ke spolupráci přizván (zejména kvůli nesnadnému překladu Adorna), sám sledoval jejich tvorbu (zejm. Adorno a Horkheimer) s respektem jako možnost nedogmatického pojetí marxismu, ale neinklinoval a nehlásil se k nim.

¹⁵ B. LOEWENSTEIN, *Otto von Bismarck*, Praha 1968.

¹⁶ B. LOEWENSTEIN, *Český pravicový radikalismus a první světová válka*, in: F. GRAUS (ed.), *Naše živá i mrtvá minulost. 8 esejí o českých dějinách*, Praha 1968, s. 158-184 (roku 1970 esej vyšla i italsky); viz ale též: B. LOEWENSTEIN, *Německý válečný zážitek a iracionální kritika civilizace. Trend od světové války k fašismu v ideologické a kulturně sociologické perspektivě*, Československý časopis historický 4/1966, s. 521-547.

¹⁷ B. LOEWENSTEIN, *Faschismus und Europa*, in: *Fašismus a Evropa / Fascism and Europe*. Mezinárodní symposium, sv. I, Historický ústav ČSAV 1969, s. 209-289. Ještě po vyloučení z ústavu text doplňoval, František Červinka chtěl na jeho základě B. Loewensteina habilitovat, k čemuž ale nedošlo. Text ve stavu z roku 1971 byl vydán teprve nedávno jako B. LOEWENSTEIN, *Civilizace a fašismus. Studie z let 1969-1971*, Sešity Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, sv. 37, 2003. Viz též autorovu zprávu o kolokviu, psanou pro ČSČH a tehdy již neotištěnou *Fašismus a Evropa. Glosy k mezinárodnímu sympoziu*, in: V. PREČAN a kol, *Překračování hranic*, s. 342-351.

Vytištěný sborník prací *Středověk 20. století* byl až na pár kusů stažen a zničen.¹⁸ Následoval zákaz jakéhokoli dalšího publikování. Tím došlo k zmaření možnosti plánované syntézy mnohaletého zkoumání předpokladů nacismu v Německu.

V předmluvě k tomuto nedistribuovanému souhrnu hlavních prací o předpokladech nacismu tehdy vysvětlil svůj záměr jako pokus o vzájemný dialog mezi živými otázkami současnosti a minulosti a mezi domácími a světovými trendy; následné vysvětlení titulu a záměru má širší význam jako charakteristika Loewensteinových dlouhodobých badatelských motivací: „*Hlubším společným tématem těchto několika studií o nacismu a jeho předpokladech je tedy vesměs otázka civilizace a barbarství ve 20. století: otázka ohrožení lidství (a lidstva) silami „nového středověku“ (termínu užívám z nedostatku přiléhavějšího). Tyto otázky sice překračují tradiční pole řemeslné historiografie, přitom však nepřestávají být otázkami historickými v nejvlastnějším smyslu. Bohužel překračují také hranice ryze akademických rozprav.*“¹⁹

K čtvrtému pozastavení nad životem a dílem B. Loewensteina jsme již to hlavní uvedli, můžeme být proto stručnější, ačkoli se jedná o desetiletí konečně souvislé a jaksi stabilní. Je to perioda, ve které se Loewenstein stal neopominutelnou součástí české historiografie a náš nástin dostatečně ukázal, že jeho postavení bylo rovněž dosti ojedinělé, nejen jako jednoho z mála nestraníků ve struktuře humanitně vědních ústavů ČSAV, ale také díky šíři jeho tehdejších studií a hluboké znalosti rozsáhlých oblastí soudobé historiografie. Jeho sečtělost a pravidelné podrobné informování ve stovkách zpráv a recenzí vzbuzovaly respekt i daleko starších kolegů. Není tudíž žádné klišé, že figuroval jako skutečný „zprostředkovatel“ a že v periodě uvolnění od dogmatického marxismu se podílel na otevírání nových obzorů.²⁰ Nedokončení a další ze série nucených přerušení patří zde zase spíše k typické generační zkušenosti.

Od podzimu 1970 do konce roku 1978 byl B. Loewenstein zaměstnán jako tlumočnický a překladatel na velvyslanectví SRN v Praze – opět v rámci normalizací zavržených postavení výjimečné a ojedinělé. Díky přístupu ke kurýrní poště vytvořil jedno z důležitých spojení mezi domácím disentem a zahraničím pro předávání knih, korespondence a dalších materiálů; zajistil např. převoz celého Kaplanova archivu (což mělo a má pro soudobé dějiny význam doslova nedocenitelný), anebo spoluinicioval známá *Acta persecutionis*, informaci pro západní odbornou veřejnost o persekuci domácích historiků. Ve vlastní odborné práci mohl pokračovat pouze soukromě, i tak vznikla série samizdatových esejí a studií, ve kterých nyní převážně obracel pozornost

---

¹⁸ B. LOEWENSTEIN, *Středověk dvacátého století. Několik úvah nad fašismem a jeho předpoklady*, Praha 1970. Jeden z mála dochovaných svazků se nachází ve fondu *Libri prohibiti* základní knihovny AV ČR, sg. XC 2284.

¹⁹ B. LOEWENSTEIN, *Středověk dvacátého století*, s. 6-7.

²⁰ Mohu doporučit zalistovat třeba do jeho *Bismarcka* k nahlédnutí svěžího dechu a zralých mnohvrstevnatých analýz, které překračovaly očekávaná schémata a dodnes jsou poučné a v mnohém směru, domnívám se, nepřekonané.

k problematice moderní civilizace a občanské společnosti; část z nich, jejichž jádro tvořil nový rozvrh o normativním pojetí civilizace, vyšla v Německu zásluhou Kurta Sontheimera a Golo Manna pod titulem *Plädoyer für die Zivilization*.²¹ Nabídka profesury na Freie Universität v západním Berlíně představovala novou šanci; po několika neúspěšných pokusech získal povolení a odcestoval v lednu 1979. V letech 1979-94 pak působil jako profesor novějších dějin 19. a 20. století a zakotvil tak víceméně finálně na západoberlínské univerzitě i v německé moderní historiografii. Přednášel a publikoval o době předbřeznové, národních hnutích 19. století, utopickém socialismu, první světové válce, mírových projektech a komparaci revolucí, rakouských a českých dějinách, dějinách osvícenství či ekonomických teoriích 17. a 18. století. K druhému vrcholu v Loewensteinově díle pak došlo na přelomu 80. a 90. let, když své dřívější dílčí práce, prohloubené několikaletým novým studiem, syntetizoval ve dvou navazujících pracích *Entwurf der Moderne* a *Problemfelder der Moderne*.²² V těch můžeme spatřovat na další úrovni vypracování dlouhodobých témat, které mají původ v šedesátých letech a začátcích normalizace. Nové posuny v Loewensteinových orientacích pak představují studie o symbolice a historické antropologii, tj. již primárně interdisciplinárně založená zkoumání sociálních a psychologických témat. Roku 1988 také založil berlínské kolokvium pro historii a psychologii, z něhož vydal sborník *Geschichte und Psychologie*.²³ Vhled do normalizační atmosféry za oponou prostředkoval v cyklu na stránkách *Frankfurter Allgemeine Zeitung* a v rozsáhlejších populárních dějinách Prahy.²⁴

Pozastavení *páté* je nasnadě: zkušenost a svědectví *normalizace* a *exilu*, včetně vědeckého zakotvení v novém prostředí. Jak vidno, Loewensteinovo působení na okraji má své nezastupitelné místo zvláště pro důležitý kus tehdejší historiografie. Připočtíme jeho mnohostranně rizikové postavení, jež umožňovalo spojení se zahraničím. Nacházíme se už v soudobých dějinách par excellence a více je tu věcí nejen jeho výpovědi, ale dalších pamětníků a složitého bádání v této – historicky i psychologicky –

---

²¹ B. LOEWENSTEIN, *Plädoyer für die Zivilization*, Hamburk 1973. Svazek s předmluvou Golo Manna (s. 7-10) tvoří tři hlavní části: první o „slepých uličkách“ civilizace, tj. o civilizačních procesech racionalizace, jejích mezerách a recidivách romantiky jako pramene iracionalizací; druhá část představuje nejpodrobnější rozpracování původní přednášky o vlastním problému iracionalismu a civilizace (viz výše); třetí, nejdelší, sleduje tradici normativního pojetí civilizace od osvícenství a koncept pokroku na pozadí původu a formování antiliberalismu v „německé ideologii“.

²² B. LOEWENSTEIN, *Entwurf der Moderne. Vom Geist der bürgerlichen Gesellschaft und Zivilization*, Essen 1987 (česky *Projekt moderny*, Praha 1995); B. LOEWENSTEIN, *Problemfelder der Moderne. Elemente politischer Kultur*, Darmstadt 1990.

²³ B. LOEWENSTEIN (ed.), *Geschichte und Psychologie: Annäherungsversuche*, Pfaffenweiler 1992.

²⁴ FRITZ BÖHM (pseudonym), *6mal Prag*, München 1988 (2. vyd. 1990). Kniha vznikla na objednávku, ale autor ji pojal jako směs vyprávění, subjektivních soudů a úvah (jedna kapitola např. nese název *Od Josefa Švejka k Josefu Stalinovi*). Závěrečné přání, aby se Praha jednoho dne zase stala centrem kulturní produktivity a svobodnějšího života, bylo zapříisahaním něčeho, v co už tehdy přestal věřit (podle dnešního sdělení autora).

nesnadno uchopitelné epoše.²⁵ Pro jiné snad byl odchod do exilu tou klíčovou a tak či onak zlomovou životní událostí, pro Loewensteina – aniž bych chtěl vnitřní tíži a opět nesdělitelný prožitek takového rozhodnutí jakkoli zlehčovat – se nám může jevit jedním z delší série, spíše logickým a smysluplným krokem, vzhledem k jeho specializaci a možnosti ještě znova posunout a naplnit produktivní část odborného života. A i zde platí fakt výjimečnosti: kolik z českých historiků jeho generace dosáhl srovnatelného vlivu a působení v západní, konkrétně německé historiografii?²⁶

Listopad 1989 přinesl novou možnost částečného návratu a reintegrace do českého prostředí. Přechodně Loewenstein přednášel na Univerzitě Karlově v Praze a začal publikovat v širokém spektru domácích odborných periodik, sborníků i samostatné publikace.²⁷ Devadesátá léta přinesla nová témata a uplatňoval je převážně jako esejista a vědecký publicista. Postupně se stále více vracel i k problematice českých dějin a kultury, i když hlavní působiště zůstalo již v Německu, zejm. při mnichovském Collegiu Carolinu, každoročních bohemistických setkáních v Bad Wiessee, či spolupráci s časopisem *Bohemia*, kde zase neúnavně referoval a prostředkuje dodnes o naší domácí produkci. Odtud vede již přímá cesta také k zatím poslednímu završení ve *Víře v pokrok*.

A v šestém, soudobém pozastavení, mohu již zaujmout roli částečného pamětníka. V době studia historie během druhé půle devadesátých let nebylo jméno Bedřicha Loewensteina studentům neznámé – ale jen pro ty, kteří sami naráželi na jeho vydávané knihy a eseje s obzvláštními, neotřelými formulacemi témat; zněly jaksi vzdáleně a nesrovnatelně s ostatním, co v té záplavě, plné mnohaletých publikačních dluhů i nových prací, vycházelo. I Díky tomu asi leccos z Loewensteinových prací zůstává pro nás stále nedoceneně, nestráveno a otevřeno. Jaká škoda ale, že jsme neměli šanci se s ním setkat jako s učitelem, zvláště když – jak se tu dozvídáme z *Retrospektivy* – zájem měl, ale vnucovat se opakovaně nechtěl! A jak to, že v seminářích a přednáškách nikdo

---

²⁵ Viz zejména autorovo vlastní poutavé vyličení této doby: B. LOEWENSTEIN, *Útržkovité vzpomínky zprostředkovatele*, in: E. MANDLER (ed.), *Dvě desetiletí před listopadem 89. Sborník, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 1993*, s. 45-55. Dále viz příspěvek Jana Křena a E. Jäckela in: V. PREČAN a kol, *Překračování hranic*, s. 266-298 (s dokumenty včetně prohlášení skupiny českých historiků k manipulativnímu uvádění seznamu agentů Státní bezpečnosti, publikované původně v *Literárních novinách* 20. srpna 1992, ve kterém se ostře ohradili vůči bolestivému pošpinění jména B. Loewensteina). J. Křen se zde zmiňuje i o Loewensteinově „širší zprávě o své činnosti v 70. a 80. letech, předané Ústavu pro soudobé dějiny“ (s. 268); patrně jde o shora uvedený informačně hodnotný článek publikovaný v Mandlerově sborníku.

²⁶ Loewenstein se občas o svém dobrém postavení na Freie Universität vyjadřuje jako o postavení „outsidera“. To však můžeme chápat jen jako skromnou vlastní charakteristiku, snad vzhledem k jeho vnitřním životním ambicím nebo srovnání s některými akademickými kolegy. Při pohledu na jeho produkci a odbornou kariéru včetně Freie Universität však takové určení nelze akceptovat.

²⁷ Např. B. LOEWENSTEIN, *O nacionalismu a revolucích*, Praha 1991, nebo nejreprezentativnější souhrn statí z let 1985-95, B. LOEWENSTEIN, *My a ti druzí. Dějiny, psychologie, antropologie*, Brno 1997 (německy rozšířené B. LOEWENSTEIN, *Wir und die anderen. Historische und kultursoziologische Betrachtungen*, Dresden 2003).

neanalyzoval a neukazoval jeho práce, zejména k 19. století? To už je daleko více téma samotné české polistopadové historiografie.

Učinně zde částečné shrnutí úvah nad Loewensteinovým místem v moderní české historické vědě. Jeho dílo provází od počátku po celý život na jedné straně silná *diskontinuita* života, úzce související s dějinnými událostmi 20. století, na straně druhé *kontinuita* problematiky, ve které podrobuje mnohovrstevnaté historické reflexi tuto osobní zkušenost a prostředí, z něhož vychází. Po osobně a zcela konkrétně zakoušených peripetiích nacistické i stalinské epochy věnoval usilovné mnoholeté bádání zejména německým dějinám 19. století s výsledky, které mu zajistily respekt doma i mezi zahraničními badateli. V 60. letech v návaznosti na to prostředkoval, ale také spoluvytvářel nové přístupy ve zkoumání ideových, psychologických a sociálních předpokladů nacismu; byl klíčovou osobou pro komparativní mezinárodní výzkum i první spolupráci mezi českou a (západo)německou historiografií na tomto poli, a rovněž pro mezioborový dialog o krizích 20. století. Posuny k obecnějším otázkám celé moderny a modernity, občanské společnosti, evropského nacionalismu a normativního pojetí evropské civilizace provází integrace se znalostí a výsledky dalších disciplín: sociologie, sociální psychologie, antropologie, dějin myšlení a kultury, filosofie, ekonomie a politologie. Hutný vědecko-esejistický styl, opírající se o neobvyklý literárně-pramenný tezaurus a jeho kombinace, dodává jeho pracím osobitou tvářnost, která sice nikdy neznamenala širokou popularitu, ale vždy vedla k původním a oceňovaným výsledkům. Ve své generaci je B. Loewenstein po mém soudu nejvýznamnějším historikem, oboustranně prostředkujícím mezi českou a německou historiografií novověku a integrujícím jejich výsledky.

Tomáš Hermann²⁸

---

²⁸ Více viz T. HERMANN: *Historik ve víru dějin a dlouhé století ve Víře v pokrok*, in: *Dějiny – teorie – kritika* 2, 2009, s. 273–297.
<http://www.dejinyteoriekritika.cz/DesktopDefault.aspx?TabIndex=1&TabId=2&Jid=5&Aid=46&Mid=12>